

УДК 316.614 (477)

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЯКІСНИХ МЕТОДІВ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО СУСПІЛЬСТВА

Кожекіна Л. Ю.

кандидат соціологічних наук, соціолог навчальної лабораторії прикладних соціологічних досліджень факультету соціології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Враховуючи, що проблеми політичної соціалізації, як правило, вивчаються по відношенню до молодіжних вікових груп, у статті підкреслюється доцільність звернення до дослідження процесів ресоціалізації, спровокованих в старших поколіннях. Обґрунтовується вибір в якості об'єкта дослідження поколінської групи вчителів. Визначається поняття політичної ресоціалізації. На підставі проведених глибоких інтерв'ю розкриваються характеристики дослідженої поколінської групи вчителів. Аналізуються перспективи застосування якісних методів в галузі дослідження процесу політичної ресоціалізації в період пострадянських трансформацій в суспільстві. Робиться висновок про необхідність доповнення даних, отриманих шляхом застосування кількісних методик, якісними методами.

Учитывая, что проблемы политической социализации, как правило, изучаются в отношении молодежных возрастных групп, в статье подчеркивается целесообразность обращения к исследованию процессов ресоциализации, спровоцированных в старших поколениях. Обосновывается выбор в качестве объекта исследования поколенческой группы учителей. Определяется понятие политической ресоциализации. На основании проведенных глубоких интервью раскрываются характеристики исследованной поколенческой группы учителей. Анализируются перспективы применения качественных методов в области исследования процесса политической ресоциализации в период постсоветских трансформаций в обществе. Делается вывод о необходимости дополнения данных, полученных путем применения количественных методик, качественными методами.

Though the problem of political socialization is generally studied among the youth, this article highlights processes of resocialization among representatives of older generations. The choice of teachers as the object of the study is justified. The author describes the notion of political resocialization. On the basis of in-depth interviews characteristics of generational group of teachers are revealed. The prospects of the use of qualitative methods in the study of the process of political resocialization during the period of post-Soviet transformation in society are analyzed. It is concluded that the data obtained through the use of quantitative methods should be supplemented by qualitative methods.

Ключові слова: політична ресоціалізація, «середнє» покоління, адаптованість, політичні орієнтації і установки, аксіо-біографічна методика.

Політична соціалізація забезпечує адаптацію індивідів до умов та вимог політичної системи, збереження і передачу політичного досвіду новим поколінням, відтворення політичних інститутів, норм і цінностей. А якщо політична система радикально змінюється протягом життя індивідів, то в якій мірі набуті в процесі соціалізації нормативно-ціннісні зразки ставлення до політичної системи здатні змінюватись? В якій мірі правомірно казати про політичну ресоціалізацію індивідів?

Особливого значення вивчення політичної ресоціалізації набуло у «перехідних суспільствах» (за визначенням Є.Головахи), зокрема в Україні, де трансформаційні процеси призвели до принципових змін базових характеристик усіх сфер суспільного життя. Поставторитарні суспільства, які прагнуть розвитку демократії, не вільні від «минулих» зразків політичної культури, що призводить до переплетення різних норм, цінностей, способів політичної участі – як на рівні інституціональної системи, так і на рівні поведінки індивідів. Нормативно-ціннісна суперечливість стає провідною рисою «перехідних суспільств».

Політичному процесу в пострадянській Україні притаманні не тільки політико-ідеологічні суперечності, що останнім часом переросли у запеклі політичні конфлікти; важливими є зміни, які відбуваються у ціннісній свідомості громадян. Кризові прояви в політичній культурі спостерігаються в усіх вікових групах, однак такі прояви більше зачіпають не стільки молодь, скільки старше покоління, яке складніше адаптується до нових політичних умов. В такій складній ситуації особливо значущою стає суспільна, політична і наукова потреба у

визначенні основ можливої політичної солідаризації суспільства, а отже і способів політичного виховання громадянина.

Зміни політичних, економічних та культурних інститутів, відповідних практик і систем цінностей обумовлюють процеси ресоціалізації тих поколінь, які сформувались в попередні історичні періоди суспільного життя. Відповідно потребує уточнення наукове розуміння процесів ресоціалізації.

Особливий інтерес становить вивчення політичної ресоціалізації «середнього» покоління, яке зазнало формуючого впливу на особистість двох соціальних систем: радянської і пострадянської. Такі дослідники, як Н.Коровіцина, В.Семенова, Ю.Левада, це покоління вважають «середнім» не лише у віковому відношенні. Воно стало «середньою ланкою», що визначає сам характер переходу від комуністичної до ліберальної модернізації. Це покоління сформувалося у роки суспільних трансформацій, пов'язаних з НТР, переходом до масової освіти, ростом великих міст, появою нових стандартів споживання та революцією у ЗМІ. Період вторинної політичної соціалізації цієї генерації припадає на 1970-ті - першу половину 80-х років, а роки народження його представників – відповідно на 1950-ті – першу половину 60-х років [3, с.137]. В період «перебудови» це покоління опинилося перед викликом зміни інституційної системи суспільства, соціальних практик і норм, і як наслідок – політичної ресоціалізації. На сьогоднішній день дане покоління знаходиться у життєвій фазі активної участі в соціальних процесах. Його роль як агента соціалізації підростаючого покоління залишається високою.

Процеси політичної соціалізації та ресоціалізації вже давно знаходяться в центрі наукового інтересу дослідників. Зокрема, важливе значення в розробці проблеми мають роботи Е.Еріксона, Ф.Гіддінгса, Дж.Міда, Дж.Германа, Р.Мерелмана, Т.Парсонса, Д.Істона, Г.Алмонда, С.Верби, П.Бергера, Т.Лукмана. Сучасна традиція вивчення політичної (ре-)соціалізації ґрунтується на розгляді сутності даних процесів, їх механізмів, агентів та результатів (Дж.Герман, Р.Мерелман, Д.Хенсон, Ф.Васбурн, Е.Гіденс, Н.Смелзер, Р.Сігел, Н.Головін, О.Попова, І.Самаркіна, Е.Шестопап, Д.Ольшанський, Ф.Ільясов). В контексті дослідження змін в соціально-політичних відносинах як умови політичної ресоціалізації покоління важливими є роботи Р.Інглехарта, К.Вельцеля, Д.Лейна, Н.Коровіциної, Ю.Левади, В.Семенової, А.Федоренко. Особливості політичної соціалізації в пострадянському суспільстві аналізуються Є.Головаху, В.Проскуріною, Р.Глазуніним, Н.Головіним, О.Степановою, С.Колобовою, І.Конодою, В.Русскіним, М.Хуге, Е.Кац, Д.Мамаєвим, Е.Смітом, Д.Оуен, Г.Чередник, А.Федоренко, В.Руженцевою.

Проте емпіричні дані та їх узагальнення стосовно процесу та результатів ресоціалізації старшого покоління, зокрема в пострадянському українському суспільстві, майже не представлені у науковій літературі.

Зазначене зумовило необхідність проведення автором цієї статті власного емпіричного дослідження «Зміни ціннісних орієнтацій вчителів після розпаду Радянського Союзу», спрямованого на розкриття тенденцій політичної ресоціалізації «середнього» покоління на прикладі вчителів м.Києва покоління 1970-1980-х років. Вибір в якості об'єкта дослідження поколінської групи вчителів зумовлений тим, що серед агентів політичної соціалізації молоді саме вчителі відіграють особливо важливу роль, впливаючи на формування політичної свідомості, цінностей підростаючого покоління. Провідну роль у цьому процесі відіграють не засоби інформування учня про ті чи інші компоненти політики, а соціально-педагогічне середовище [4, с.45].

Мета статті – проаналізувати перспективи застосування якісних методів до дослідження політичної ресоціалізації на прикладі результатів проведених глибинних інтерв'ю з вчителями м.Києва.

Отже, об'єктом нашого емпіричного дослідження, проведеного у лютому-квітні 2012 року, є поколінська група вчителів віком 45-60 років. Проведено суцільне напівстандартизоване анкетне опитування вчителів віком 45-60 років (кількість опитаних 142 особи) у 21 загальноосвітньому навчальному закладі м.Києва, з яких 2 ліцея, 1 гімназія, 12 спеціалізованих шкіл та 6 ЗОШ.

Також проведено 35 глибинних інтерв'ю з вчителями, які представляють різну стать, різні типи навчальних закладів, викладають різні навчальні дисципліни та мають різний стаж роботи на посаді вчителя.

Дане дослідження носить пошуковий характер, а тому отримані дані не можна розповсюджувати на всю професійну групу вчителів України. Проте виявлені емпіричні характеристики можуть розглядатися як такі, що мають місце в проявах групи.

На підставі проведеного емпіричного дослідження виявлено загальні соціально-структурні та політико-культурні характеристики респондентів та здійснено аналіз успішності ресоціалізації вчителів в умовах пострадянських суспільних змін. При цьому стан політичної

ресоціалізації інтерпретується нами як адаптованість особи до умов і вимог нового соціально-політичного порядку. Поняття політичної ресоціалізації ми визначаємо як таке, що позначає адаптацію особи до нових вимог та умов соціально-політичної системи через зміну індивідуальних базових політико-культурних характеристик, які орієнтують взаємодію між особою та соціально-політичною системою. Необхідність такої адаптації виникає при зміні «зовнішнього» (для суб'єкта) середовища, тобто, в першу чергу, при зміні політичної системи.

Отримано емпіричні характеристики представників покоління, які досягли успішного або неуспішного стану ресоціалізації. Зокрема визначено, що попри загальне критичне ставлення до теперішньої суспільно-політичної системи та її переважно негативні оцінки, респондентам з успішною ресоціалізацією (категорія «адаптованих») притаманні більш позитивні оцінки існуючих соціально-політичних інституцій, більш критичне ставлення до радянської моделі політичної системи та більш оптимістичне сприйняття майбутнього; серед таких респондентів є більш поширеним внутрішній локус-контроль у порівнянні з неуспішними з точки зору ресоціалізації (категорія «неадаптованих»). Також визначено, що серед чинників, які детермінують стан політичної ресоціалізації особи найбільш значущими є оцінка особою змін в умовах індивідуального життя, особливо – соціально-економічного стану та загальний емоційний стан особи [6].

В даній же статті хотілося б більш детально зупинитися на результатах проведених глибинних інтерв'ю. Слід зауважити, що у дослідженні метод глибинного інтерв'ю використаний як допоміжний, і дані відіграли скоріше ілюстративну роль. В цілому ж результати глибинних інтерв'ю підтвердили висновки, зроблені на кількісних даних. В той же час використання даного методу дозволило глибше зрозуміти результати кількісного опитування, зокрема, отримати індивідуальні, біографічні дані про значення суспільних умов та подій для формування чи зміни політичних поглядів респондентів на різних етапах їх життя.

Загалом же біографічні оповідання в своїй сукупності можуть стати предметом аналізу і як колективний досвід «проживання» певної соціальної ситуації. Порівняльний аналіз великого числа аналогічних випадків – основа для опису соціальної проблеми, яка вимальовується за подібними обставинами і діями, за загальною соціальною практикою людей. Такий методологічний підхід дозволяє типологізувати життєві стратегії в схожих ситуаціях, конструювати «зразки» (нормативні моделі) поведінки або стилів життя [9].

Цінність використаного у даному дослідженні методу біографічного інтерв'ю полягає у можливості вивчення способів «проживання» життєвих подій, зокрема певних соціально-історичних ситуацій.

Однак не лише ці відомості становлять дослідницький інтерес в межах проведеного дослідження. Не менш значущим є ціннісний аспект процесу політичної ресоціалізації.

На думку білоруського соціолога А.Вардомацького, дослідники, які застосовують ті чи інші варіанти біографічного методу, як правило, або безпосередньо орієнтовані на аксіологічну сферу, або знаходяться в безпосередній близькості від неї. Пропонована ним аксіо-біографічна методика орієнтована на виявлення так званих життєвих цінностей, що є стратегічними детермінантами поведінки особистості як у часі, так і в ціннісному просторі.

Аксіо-біографічна методика представляє собою напівструктуроване інтерв'ю. Дана технологія передбачає в кожному з тематичних блоків перелік обов'язкових аспектів, щодо яких має бути отримана інформація [1, с.80-83].

У нашому випадку у якості таких тематичних блоків виступають три історичні періоди: роки «застою», «перебудова», розпад СРСР та початок пострадянської кризової трансформації суспільства і, нарешті, сучасний етап, що характеризує нинішні політичні орієнтації та установки респондентів.

На кожному з цих етапів важливою була не лише розповідь респондентів про певні періоди історії, а й з'ясування того, який вплив мали певні історичні події в межах цих періодів на життя респондентів, зокрема на систему їх ціннісних орієнтацій.

Запропонована методика вивчення тенденцій політичної ресоціалізації через адаптацію в умовах трансформаційного суспільства передбачає аналіз не лише безпосередньо політико-культурних компонентів (сукупності політичних орієнтацій та установок), що становлять змістовні аспекти даного процесу, а й соціально-структурних параметрів ресоціалізації (показники, що описують специфіку професійної діяльності респондента, суб'єктивні показники соціального статусу та соціально-психологічного стану особи).

Нижче наведено узагальнені характеристики дослідженої поколінської групи вчителів, що завдяки наведеним цитатам з інтерв'ю можуть бути зрозумілі більш глибоко.

1. Достатньо високий рівень задоволеності своєю роботою серед респондентів попри невисокі зарплати та падіння престижу професії вчителя на сьогоднішній день: *«Я очень ценю свою работу, насколько бы мизерной не была зарплата и насколько бы все не было*

бюрократически запущенным в этой отрасли, я свою работу очень люблю и мне кажется, это то, чем я живу» (жін., 45 р.). «Освіта ще ледь жевріє, люди працюють на тих моральних цінностях, що я повинен їти працювати, скільки мені б не платили. Це мій обов'язок перед державою, перед народом, перед дітьми» (жін., 57 р.). Крім того, для даної професійної групи чітко фіксується цінність знань, освіти та її усвідомлення в якості однієї з найважливіших життєвих цінностей у формативні роки вторинної політичної соціалізації (1970-80-і роки), які співпали з періодом стрибкоподібного збільшення числа отримуючих вищу освіту: «Я хотела хорошо учиться, потому что хотела поступить в институт. Хотели учиться все, потому что знали, что если человек поступит в институт и закончит его, он никогда уже не будет второсортным членом общества, он будет всегда иметь достойную зарплату и жить нормально. Образование воспринималось как ценность. Это было дорога к светлому будущему. При чем это была 100%-я дорога» (жін., 45 р.). «То время отличалось престижем знаний. У нас в классе было много выпускников- медалистов, которые поступали своими силами в ВУЗы. Была уверенность в завтрашнем дне, что я получу образование, у меня будет работа, семья, которую я смогу обеспечить. В те времена я знала точно, что учитель, работая в школе может обеспечить себя и свою семью» (жін., 45 р.).

2. В цілому низький рівень соціального самопочуття та високий рівень соціальної незадоволеності. Результати проведених глибоких інтерв'ю також фіксують почуття невпевненості у завтрашньому дні, відсутність надії серед значної кількості респондентів: «Просто зневіра у те, що колись щось буде краще простим людям, які дійсно чесно працюють, а не крадуть чи займаються політиканством» (чол., 54 р.). «Якось хочеться, щоб більш стабільно йшов розвиток нашої держави. Щоб якомога менше негараздів було в житті. Щоб ми були впевнені в тому, що завтра все у нас буде краще. Можливо, це ностальгія, але в радянські часи у нас була ця впевненість майже на 100%. А сьогодні впевненості в кращому майбутньому, у мене особисто, немає. Точніше вона є, але дуже низька» (жін., 58 р.). «Я уже не востребований. Я працюю в цій школі уже 27 лет и вижу, что такие люди как я уже не нужны. Это не пессимизм. Это точка зрения и то, как я чувствую себя сейчас» (чол., 50 р.).

3. Домінуючою є самоідентифікація як громадян України. Висловлювання респондентів, отримані в ході глибоких інтерв'ю, засвідчують, зокрема, прихильність і підтримку респондентами незалежності України після розпаду СРСР і пов'язане з цим зростання української державно-громадянської ідентичності: «Було відчуття гордості, що Україна здобула незалежність і воно переважало над страхом» (жін., 57 р.). «Мы стали лучше себя определять как нация. Если раньше я себя украинкой не считала, то сейчас это больше ощущается, чем раньше. Больше пробудилось национальное сознание» (жін., 52 р.).

4. Низький рівень відчуття особистої можливості впливу на політичний процес. Домінуючим серед респондентів є розчарування в політиці: «Вообще, сейчас политика перестала меня интересовать. Если раньше это было интересно, что происходит, какие изменения, то сейчас это уже перестало интересовать – что происходит, эти митинги, выборы, перевыборы. Уже не веришь в то, что это принесет что-то хорошее» (жін., 52 р.). «Я поняла, что переживать за то, что за окном творится – это практически бесполезно, потому что народ молчит, народ опять стоит на коленях и не хочет подниматься в силу своего безверия. Стала смотреть на все сквозь пальцы, перестала переживать» (жін., 50 р.).

На тлі переважного розчарування респондентів в політиці спостерігається їх посилені ідентифікація насамперед з сімейними цінностями: «Кожна людина заглиблюється в свої особисті справи, в свої родинні справи, намагається, щоб хоч там було все більш-менш нормально, щоб хоч у колі сім'ї було тепло, зручно, затишно. Мені здається, що ми переключилися з ідей загальносоюзних чи загальноукраїнських і більшою мірою почали думати про рідних, про близьких людей. Чи вони здорові, чи нормально себе почувають. Зміна масштабів мислення дуже різко відбулася» (чол., 54 р.).

5. В цілому низький рівень громадсько-політичної активності як у конвенціональних, так і у неконвенціональних формах. Підйом політичної активності вчителів, згідно з отриманими в ході інтерв'ю відповідями, спостерігається під час «помаранчевої революції», після чого знову різко йде на спад внаслідок не виправдання сподівань, пов'язаних з даною подією: «Коли почалася «помаранчева революція», я настільки перейнялася цим, повірила, навіть виходила на Майдан. В нас навіть в школі розкол вийшов – одні були за синіх, інші за помаранчевих. Виходили на мітинги. Вся моя сім'я перейнялася цим, тому що надіялися на краще. Але кращого ми не побачили. Весь час іде не розквіт, а занепад» (жін., 58 р.). «Ми тоді прониклися патріотизмом, сподівалися, що відбудуться серйозні зміни. Ми жили цим. Школа, діти, всі підтримували як могли, ходили на Майдан. Чи збулися сподівання? Ні, вони

не збулися» (жін., 55 р.).

6. В цілому толерантне ставлення респондентів до перебудови. Зокрема, з цим періодом були пов'язані очікування та надії педагогів на краще життя, які, за їх словами, не справдилися: *«Этот период давал надежду. Мы все увидели, что жили в концлагере, что нас никуда не выпускали, мы ни о чем не знали, жили в замкнутом пространстве. То что произошло в тот момент, это было каким-то окном в Европу. Нам казалось, что начинается новая жизнь. Мы теперь заживем по-другому. Мы хотели этих перемен. Мы хотели уйти от всего старого. Помню, у нас какие-то митинги в институте были. Это было осознанное желание чего-то нового»* (жін., 45 р.). *«Пока шла перестройка была большая надежда. Когда открылись многие факты, заговорили открыто о временах Сталина, о культе личности, о тех перегибах в политике – это все казалось обнадеживающим, потому что раз осознали ошибки, наверное, что-то можно изменить. Я лично была сторонницей тех преобразований, которые начал Горбачев. Мне казалось, что это может дать результат. Закончилось это тем, что снова начался дербан власти. Ощущение конца появилось где-то к 90-м годам. Все бесплодней и бесплодней оказывались порывы перестроить что-то. Если сначала это был всплеск, то к концу 80-х энтузиазма поубавилось. Мы видели, что результата нет»* (жін., 48 р.). *«Було піднесення. Всі вважали, що ми будемо дійсно добре жити. Тому що всі знали, що Україна була і індустріально, і промислово, і аграрно – дуже сильна держава. Великий потенціал був в Україні в усіх цих сферах. Дуже гарна освіта була у людей, тобто грамотні, освічені люди. Всі дійсно вважали, що Україна, яка відділилася від СРСР, підніметься на той рівень, який пропагувався – європейський рівень. Всі з ентузіазмом і піднесенням до цього ставилися. Але потім життя виявилось абсолютно іншим»* (жін., 46 р.).

7. Суспільні зміни та зміни в умовах індивідуального життя за роки незалежності України більшістю вчителів сприймаються як погіршення. В принципі, саме по собі відчуття погіршення, «втрат» є цілком закономірною й типовою реакцією в процесі будь-яких змін, особливо якщо вони торкаються ціннісно-орієнтаційного рівня. Навіть для тих, хто володіє максимальними адаптаційними ресурсами, період соціальних трансформацій означає втрату відчуття стабільності, необхідність докладання спеціальних зусиль по збереженню і тим більше підвищенню свого соціального статусу. Це нерідко призводить до погіршення соціального самопочуття [5, с.611-612]. Цитати з інтерв'ю: *«З того всього що є у нас, я кращого не бачу, полегшення в роботі, в житті – немає нічого, все гірше і гірше»* (жін., 60 р.). *«Я не здобула, не отримала того, чого я очікувала. Мені краще жити не стало. Я не відношу себе до середнього класу. Мене держава не цінить як учителя з вищою освітою»* (жін., 55 р.). При цьому більшість вчителів не шкодує про розпад СРСР, хоча радянську владу оцінюють більш позитивно у порівнянні з діючою владою в Україні. Загалом же, результати проведених інтерв'ю показують, що характеризуючи брежнєвський період, більшість респондентів вживає визначення «стабільність», «впевненість у завтрашньому дні», «надія», «віра в світле майбутнє», «єдність», «соціальна захищеність», «порядок». В цілому респонденти з симпатією відгукуються про радянські часи періоду правління Брежнєва та його послідовників, акцентуючи увагу на соціальних гарантіях і підкреслюючи доступність освіти, житла, медицини, путівок на відпочинок, можливість робити заощадження тощо: *«Были, по крайней мере, все условия, чтобы можно было и отдыхать, и работать, и куда-то свои знания направить. Была стабильность»* (жін., 59 р.).

8. Для більшості характерними є патерналістські орієнтації та вкрай низька довіра до політичних та соціальних інституцій. Наявність патерналістських орієнтацій можна пояснити, виходячи зі зрозумілих причин: надії на швидке становлення вільної і самостійної людини не виправдалися. Накопичені людиною ресурси (майно, статус, знання) в значній мірі знецінилися, впевненість в завтрашньому дні втрачена, недержавні інститути соціального захисту нерозвинені, і людина знову змушена звертатися за допомогою до держави [8, с.438].

Крім того, за часи радянської влади люди звикли покладатись на державу, здатну в багатьох випадках допомогти впоратись із життєвими соціальними ризиками. Тому різкі соціальні зміни в моделі державної відповідальності не могли не спровокувати поширення в суспільстві травматичного соціального синдрому, як і не могли швидко викоринити цінності етатизму та патерналістської культури [7, с.112-113]. Цитати з інтерв'ю: *«Живучи на Півночі Радянського Союзу, ми відчували там, на самому кордоні, що держава є, існує, піклується про нас. І щось розвивається. Ми себе відчували нормальними громадянами країни. Не думали про якісь негаразди»* (жін., 58 р.). *«Була соціальна захищеність, була робота гарантована і ти знаєш, що ні завтра, ні післязавтра тебе на вулицю не виставлять ні звідки. Треба сказати про міліцію, про злочинність. Тоді з цим було простіше. Я в першій годині ночі, в 12-й йду по вулиці, в мене не виникає навіть думки, що треба когось боятися. Оце відчуття захищеності, ти впевнений, що на тебе ніхто не нападе - хлопець ти чи*

дівчина. Тепер, звичайно, такого немає» (чол., 54 р.).

Загалом, патерналістські орієнтації в пострадянських країнах набули суперечливого характеру: з одного боку, існує запит на соціальні гарантії з боку держави, з іншого – колишні радянські люди вважають, що держава робить для них так мало, що вони не відчувають себе чимось зобов'язаними їй [2, с.41]. Група опитаних вчителів в даному дослідженні також не виняток. В свідомості респондентів переважає думка, що держава в більшій мірі не виконує свої обов'язки перед громадянами, ніж громадяни перед державою. Цитати з інтерв'ю: «Я не можу назвати те, де я живу державою. Державою незалежною, яка про тебе піклується. Я все життя працюю в державній установі, але не бачу, що ми комусь потрібні. Можеш сам – живи. Про тебе держава зовсім не думає. Ми нікому не потрібні. Ми електорат, коли потрібно обирати або біомаса» (жін., 60 р.). «Ми ж абсолютно не отримуємо від держави соціальну допомогу і тільки власною працею можемо заробити собі пенсію» (жін., 53 р.). «Человек должен иметь уверенность, что он будет защищен. Этого нет сейчас. Было, есть и пока будет – правота того, кто хотел к рулю. Прогрессивные люди, идеи в политике, которые может быть что-то улучшили бы – это те, которых к власти еще не пускают. Те, кто сейчас у власти создают видимость для нас» (жін., 59 р.). «Нас, вчителів, як вважали за нижчу расу, так ми і йдемо нижчою расою. Тому що нас не піднімають. Піднімають тільки того, хто близько до оточення, керівництва. А нам можна і зняти зарплату, і додати 2 копійки, але кричати, що дуже нам підвищують. Я розчарована у сьогоднішній політиці, у відношенні до людей цієї політики» (жін., 58 р.).

Отже, на прикладі результатів проведених глибинних інтерв'ю, можна зробити висновок, що незважаючи на масовий характер політичної ресоціалізації в нашому суспільстві, трансформація системи політичних орієнтацій і установок – процес дуже індивідуальний. Він відрізняється у представників різних вікових когорт і окремих соціальних груп. Тому опис процесу політичної ресоціалізації, заснований на аналізі кількісних даних, може і має бути доповнений якісним підходом.

Дослідницькі функції якісних методів повною мірою відображають специфіку ситуації у вивченні даної проблеми, зокрема необхідність компенсувати слабкість теорії, сформувані цілісний образ досліджуваної проблеми, розкрити природу суб'єктивного досвіду тощо. Таким чином, створюється основа подальшого аналізу змісту політичної (ре-)соціалізації для пізнання її нових сторін якісними методами. Зокрема, перспективним є застосування аксіо-біографічного методу, методу «життєвих історій». Однак, для виявлення загальних тенденцій процесу, типових його проявів, має бути звернення до кількісної методології та репрезентативних досліджень. Тому видається, що використання поєднання кількісних і якісних методів збору та аналізу даних найбільш адекватне в галузі дослідження процесу політичної (ре-)соціалізації.

Використання стандартизованих методик опитування дозволяє виявити і зафіксувати категорії, що піддаються операціоналізації і встановити між ними статистичний зв'язок. Якісні ж методи дають можливість детально описати аспекти проблеми, розкриваючи суб'єктивні смисли досліджуваного процесу.

Література

1. Вардомацкий А.П. Аксио-биографическая методика / А.П.Вардомацкий // Социологические исследования. – 1991. – №7. – С.80-84.
2. Головин Н.А. Политическая социализация в постсоветском обществе: учебное пособие / Н.А.Головин. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. – 44 с.
3. Головин Н.А. Теоретико-методологические основы исследования политической социализации / Н.А.Головин. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2004. – 288 с.
4. Гражданское образование: содержание и активные методы обучения [Под ред. С.Шехнера и Н.Вознесенской, при участии А.Иоффе и Ч.Уайта]. – М.: ЗАО "Учительская газета", 1997. – 190 с.
5. Дудченко О.Н. Две модели адаптации к социальным изменениям / О.Н.Дудченко, А.В.Мытиль // Россия: трансформирующееся общество [Под ред. В.А.Ядова]. – М.: Издательство «КАНОН-прес-Ц», 2001. – С.609-620.
6. Кожекина Л.Ю. Тенденции политической ресоциализации «среднего» поколения в постсоветском украинском обществе [Электронный ресурс] / Л.Ю.Кожекина // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – М.: ВЦИОМ, 2014. – №2(120). – С.199-210. – Режим доступа до ресурсу: <http://wciom.ru/fileadmin/file>

[/monitoring/2014/120/2014_120_16_L.Yu.%20Kozhekina.pdf](#)

7. Куценко О.Д. Соціально відповідальна держава в очікуваннях громадян: українське суспільство в європейській перспективі / О.Д.Куценко, А.П.Горбачик // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. – 2011. – Вип.941. – С.111-124.
8. Левада Ю.А. От мнения к пониманию: социологические очерки 1993-2000 / Ю.А.Левада [Науч. ред. М.С.Ковалева]. – М.: Московская школа политических исследований, 2000. – с.576.
9. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности [Электронный ресурс] / В.А.Ядов. – 3-е изд., испр. – Москва: Омега-Л, 2007. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/20489/>